

presentatie
DE TERREUR VAN SCHAAMTE; BRANDSTOF VOOR AGRESSIE
(Haarlem: Uitgeverij In de Knipscheer)
Kabinet van de Gevolmachtigd Minister van de Nederlandse Antillen
Den Haag
donderdag 13 september 2007

Tijdens de presentatie van het boek *DE TERREUR VAN SCHAAMTE* werd het boek door de auteur (r.) aangeboden aan de Nederlandse minister van Justitie, Hirsch Ballin, en de gevolmachtigde minister van de Nederlandse Antillen, Comenencia. Onderstaande voordracht werd uitgesproken door de auteur. Cynthia Ortega-Martijn, lid voor CU van de 2de kamer (hieronder) droeg het gedicht 'Laman' (zee) in haar moedertaal, Papiamentu, voor. Het volgt in vertaling en in het origineel op de voordracht.

DE TERREUR VAN SCHAAMTE; BRANDSTOF VOOR AGRESSIE

Aart G. Broek

Na het relaas van de schepping verhaalt de Bijbel over de belangrijkste emotionele behoefte en de grootste emotionele pijn: respectievelijk 'geborgenheid' en 'afwijzing'. Wanneer de behoefte aan geborgenheid gunstige invulling verkrijgt, brengt dit een intense, paradijselijke voldoening met zich mee. Zo laat de tekening van de hof van Eden ondubbelzinnig zien. Wanneer het zich geborgen weten wordt ondermijnd door afwijzing, dan betekent dit het verlies van dat paradijs.

We realiseren ons dit zelden, maar in de Bijbel is Góð de eerste die wordt afgewezen. Adam en Eva houden zich niet aan de afspraken die zij met Hem hebben gemaakt. Zij tonen zich onbetrouwbaar. Zij 'beschamen' Zijn vertrouwen en zodoende wordt Hij door de eerste mensen buiten de beschermende 'geborgenheid' geplaatst, die mensen met God in het paradijs vormen. Deze uiterst pijnlijke krenking wordt 'schaamte' genoemd. De opgebouwde geborgenheid is opengebroken door de mensen en een duurzame paradijselijke toekomst met God op aarde wordt door de mens verworpen. De uitwerking van deze 'beschaming' van God door mensen is een ongeëvenaarde uitbarsting van woede en geweld: de mens verliest voorgoed het paradijs.

Hiermee worden de rollen omgedraaid. De mensen worden afgewezen door God en, zo vernemen wij daarop expliciet, zij schamen zich. Het schaamtegedrag van de eerste mensen vertoont vertrouwde mechanismen van 'neutralisering': het afwentelen van de afwijzing op een ander. De man legt de verantwoordelijkheid bij de vrouw en zij daarop bij de slang. In tegenstelling tot de beschaamde God volgt bij de beschaamde mens geen uitbarsting van woede en geweld. In tegendeel, de mensen gedragen zich uitgesproken onderdanig. De mens meent buiten het paradijs toch nog iets aan bescherming van God te mogen verwachten. De hoop op geborgenheid van enige duurzaamheid is voldoende om zich alleszins volgzzaam naar God op te stellen .

De opening van de Bijbel is een voetnoot in *De terreur van schaamte* – nummer 72 om precies te zijn. Dit zegt niets over het belang dat ik persoonlijk hecht aan de opening van de Bijbel. Het betoog over een 'brandstof voor agressie' is geen inspanning om de Bijbel te duiden. Het 'essay met voetnoten' tracht bepaalde uitingen van gewelddadig gedrag te verklaren, dat ons heden ten dage omgeeft, waaronder dat wat door Curaçaose en Marokkaanse (jonge) mannen wordt veroorzaakt. Hun gewelddadig gedrag draagt mijns inziens de verhaalelementen van Genesis met zich mee.

Zoals de openingsverhalen van de Bijbel al zeer tastbaar weten te tekenen, zo geldt ook voor ieder van ons en voor de betreffende jonge mannen nog steeds de absolute behoefte aan geborgenheid en een duurzame invulling daarvan. Komt deze duurzame geborgenheid door een serieuze afwijzing onder druk te staan dan zal dat agressie en geweld veroorzaken. Evenals in het Bijbelse verhaal speelt ook nu nog steeds bij schaamte-ervaringen zeer dikwijls dat opgebouwde verwachtingen en bovenal vertrouwen worden 'beschaamd'. Wanneer er nog een sprankje hoop is dan zal de woede die beschaming oproept, worden getemperd – zoals bij de eerste mensen. Wanneer dat perspectief op verbetering er niet meer is dan rest nog uitsluitend 'woede'.

Waarschijnlijk afhankelijk van de mogelijkheid of iemand zelf de beschaming wél of juist niet 'gerechtvaardigd' vindt, richt de woede zich 'naar buiten', d.w.z. op anderen, dan wel 'naar binnen', op zichzelf. Hierin toont zich een patroon waarin mannen de agressie vooral naar buiten leiden, terwijl vrouwen die op zichzelf richten.

Schaamtebelevingen en de consequenties ervan zijn geen blinde vlek, zo maakt het Bijbelverhaal ons al duidelijk. Met name in de studies naar de spanningsvolle en gewelddadige relatie tussen de westerse en Islamitische beschavingen, wordt in toenemende mate gewezen op het fenomeen 'schaamte'. Anderzijds moet geconstateerd worden dat de reikwijdte van dit fenomeen niet in brede kring onderkend wordt, ook niet in het wetenschappelijke circuit. Zodoende wordt niet of nauwelijks begrepen wat schaamte is en nog minder wat het teweeg kan brengen.

Onder 'schaamte' moet, in algemene termen, worden verstaan: de diepgewortelde angst voor en de feitelijk ervaringen met ingrijpende vormen van sociaalemotionele afwijzing. Schaamte is brandstof voor ernstige vormen van agressie. Dit geldt meer in het bijzonder voor niet-onderkende of zelfs in alle toonaarden ontkende schaamte, de zgn. geloochende schaamte. Met kennis uit de sociologie en vooral ook de (experimentele) evolutionaire psychologie is alleszins aannemelijk te maken, dat er, onder enkele randvoorwaarden, een directe verbinding bestaat tussen schaamte en geweld. Vormen van geloochende schaamtebeleving zijn mijns inziens ook onder Curaçaose en Marokkaanse (jonge) mannen brandstof voor agressie.

De terrorismedeskundige en hoogleraar Jessica Stern wijst in haar studies over terrorisme - zoals *Terror in the name of God* (New York, 2003) - zeer nadrukkelijk op schaamte als "de kern van het probleem", zoals zij herhaalde in een interview met Bas Heijne (*Grote vragen*, Amsterdam, 2006). In dat gesprek met Heijne vervolgt zij: "Ik zou daarom een oorlog tegen de vernedering willen afkondigen, maar hoe doe je dat?" Stern ontrafelt het schaamtefenomeen verder niet in haar studies, wat echter wél een voorwaarde is om die vraag enigszins te kunnen beantwoorden.

Ten dele zijn het beschamen en zodoende de gewelddadige consequenties van schaamte onvermijdelijk en zelfs alleszins noodzakelijk. Ze behoren tot het menselijk samenleven, sterker nog, tot het menselijk *overleven*. Het beschamen – buiten de groep plaatsen - heeft het voortbestaan van ons mensen *überhaupt* mogelijk gemaakt. Wanneer er feitelijk of in de beleving van een groep 'een rotte appel' is, zal die buiten de groep *moeten* worden geplaatst, anders dreigt de groep erdoor ten onder te gaan. Het is absoluut noodzakelijk gebleken hierin als samenleving uiterst helder en daadkrachtig te zijn. Hieraan ontkomt ook Nederland niet. En ja, dat zal geweld met zich meebrengen.

Bedreigingen van de principes en idealen van onze democratische rechtsstaat rechtvaardigen 'beschaming' – d.w.z. afwijzing en kritiek – van andere systemen en ideologieën. Inderdaad, dit zal schaamte-ervaringen tot gevolg kunnen hebben of juist bestaande schaamte verder aanscherpen. Dát zorgt dus voor conflicten en zodoende voor geweld.

Conflictmijding – in Nederland veelvuldig met 'polderen' en 'gedogen' ingevuld – werkt dikwijls juist beschamend en voedt schaamte bij degenen die ons rechtssysteem niet zonder meer onderschrijven of er überhaupt geen deel van uitmaken of willen uitmaken. Polderen en gedogen behelzen de schijn van acceptatie en van gelijkheid, wat een uiterst beschamende uitwerking heeft en dragers van geloochende schaamte nog meer op scherp zet.

Recentelijk buitelden de hoogleraar Paul Cliteur en de columnist Frits Abrahams over elkaar heen in het weekblad *Opinio* en in het *NRC Handelsblad*. Cliteur maakte kenbaar dat 'de toon' er in sommige gevallen blijkbaar helemaal niet meer toe doet. Hoe voorzichtig men zich ook uitdrukt, de geuite kritische kanttekening bij de islam en de Koran is per definitie genoeg om sommige moslims in woede te doen uitbarsten. Dit is wel degelijk een constatering die met recht gemaakt kan worden, al reikt Cliteur niet de verklaring aan die in *De terreur van schaamte* wel wordt gegeven: juist waar het door geloochende schaamte gestuurde mensen betreft, is het minste geringste aan 'afwijzing' voldoende om te ontbranden.

Indien er in dergelijke gevallen kritiek wordt geleverd, dan doet de toon er inderdaad niet meer toe. 'C'est le ton qui fait la musique,' zo wil de uitdrukking maar de kritische, anti-islam 'compositie' deugt per definitie niet, hoe dan ook uitgevoerd, wanneer deze de oren van reeds beschaamden bereikt. Anderzijds doet de toon er bij niet-beschaamden er ongetwijfeld wel degelijk toe – nou en of! Dan kan de toon juist ervoor zorgen dat de grens van acceptatie naar afwijzing wordt overschreden.

Cliteur mag iets constateren wat ongetwijfeld plaatsvindt, de verklaring die hij geeft, is minder overtuigend. Die verklaring is echter wel geheel in lijn met de dominante verklaring voor geweld: de geradicaliseerde islamitische (jonge) mannen zijn in de ban van een "politiekreligieuze ideologie". Hiermee wordt de religie en de Koran als bron van geweld aangeduid. Voor Cliteur heeft het gewelddadige handelen van islamisten niets mee vandoen met beschaming en schaamte. Hij lijkt mij oorzaak en gevolg niet in de juiste volgorde te plaatsen.

Het een sluit het ander namelijk niet uit. De vraag zou direct moeten zijn: *waarom* zijn bepaalde mensen in de ban van een radicale ideologie. De betreffende mannen en vrouwen zijn in de ban van een specifieke agressieve politiekreligieuze *interpretatie* van de Koran en islamitische tradities juist vanwege feitelijke en veronderstelde vormen van ernstige 'uitsluiting, belediging en kwetsing'. Hiervoor gebruik ik zelf de term 'schaamte' (die niet op voorhand, zoals wel wordt gedacht, wordt veroorzaakt door de westerse wereld, daar ook binnen de islamitische wereld dergelijke beschamingsmechanismen plaatsvinden).

De ideologie vergoelijkt het handelen. Een bepaalde radicale interpretatie van de Koran dient als *rechtvaardiging* om agressie te uiten. De schaamte is er echter al en is de 'brandstof voor agressie'. Schaamte is een uiterst ontvlambare brandstof.

We zullen moeten accepteren dat 'beschaming' en '(geloochende) schaamte' wel degelijk een kernrol spelen in spanningsvolle verhoudingen. We moeten accepteren dat 'beschaming' noodzakelijk en alleszins gerechtvaardigd kan zijn. Die onderkenning is juist van belang, daar beschaming onvermijdelijk geweld oplevert, waartegen wij ons (dan ook) zullen moeten wapenen. Een gewaarschuwd mens telt voor twee.

Anderzijds, met kennis van de gewelddadige reikwijdte van schaamte wordt het mogelijk vormen van beschaming en van schaamte te voorkomen dan wel te kanaliseren. Waar, bijvoorbeeld, geloochende schaamte in het spel is, zal het onderkennen van beschaming en schaamte een absolute voorwaarde kunnen zijn: dan wordt het bespreekbaar en is het in principe te stroomlijnen op vreedzame wijze.

Het schaamtefenomeen ontrafelend, komen er handreikingen tevoorschijn voor, bijvoorbeeld, de recidiverende criminele (jonge) mannen van onder meer Antilliaanse en Marokkaanse afkomst. Hoe gevarieerd in de praktijk van alledag de waaier aan schaamtemanifestaties ook mag zijn, deze verschijnselen hebben alle een tweeledig fundament. De door schaamte getroffen persoon: 1. weet zich niet maatschappelijk

constructief geborgen in het heden (er is sprake van een gemankeerde *sense of belonging*), en 2. ontbreekt het aan een *duurzaam* toekomstperspectief.

Enigszins chargerend kan gesteld worden, dat alle voormalige en huidige interventieprojecten en –programma’s t.b.v. de bedoelde cliënten de realisatie van deze twee punten niet tot doel werden en worden genomen. Daar de schaamte-ervaringen niet worden onderkend, wordt aan het stroomlijnen van het gemankeerde emotionele huishouden al helemaal geen aandacht besteed. Hierdoor wordt ook het derde criterium voor het interveniëren dat succesvol zou moeten kunnen zijn, opzij gezet. Het mag dan ook niet verbazen dat het interveniëren de afgelopen decennia beperkt succesvol is geweest.

Er liggen wel oplossingen in het verschiet, maar dat zullen geen eenvoudig te realiseren handreikingen blijken. Schaamte laat zich ook niet gemakkelijk op reguliere wijze stroomlijnen. Dat mag ook niet verwacht worden gezien het belang en de aard van de keerzijde: geborgenheid. Als die wordt weggerukt, dan is herstel onvermijdelijk uiterst moeilijk. “To be shocked at how deeply rejection hurts, “ benadrukte de filosoof Alain de Botton enkele jaren terug, “is to ignore what acceptance involves. We must never allow our suffering to be compounded by suggestions that there is something odd in suffering so deeply. There would be something amiss if we didn’t.” (*The consolations of philosophy*. Londen, 2000)

Uit het Bijbelverhaal waarmee ik begon mag worden opgemaakt, dat we dit als zodanig eigenlijk al heel lang weten. De belangrijkste emotionele behoefte is: ‘geborgenheid’, en de grootste emotionele pijn: ‘afwijzing’. Anderzijds, we zijn toch nog niet zo heel veel verder gekomen dan dát te onderkennen. Het wordt tijd voor wat meer zicht op wat er gebeurt wanneer ‘afwijzing’ de noodzakelijke ‘geborgenheid’ opzij slaat. Kortom, we behoeven meer zicht op de complexiteit van ‘de terreur van schaamte’.

Aart G. Broek, *DE TERREUR VAN SCHAAMTE; BRANDSTOF VOOR AGRESSIE*

Haarlem: In de Knipscheer, 2007

192 blz. euro 16,90, ISBN 978 90 6265 587 8

IN DE KNIPSCHIEER

LAMAN

Ora laman lanta kabes
balia bòltu bringa,
dal den baranka,
spat den skuma salgá sangrá ...
den su furia mi ke ta.

Ora laman hal'atrás
lastra bibu ku morto bai kuné
den profundidat muhá di su reino ...
su forsa destruktivo mi ke tin.

Ora laman sapatia bini bèk,
sulfurá suta spat salu,
te pinta shelu di Norkan
k'un dezòrdu di koló ...
parti di dje mi ke ta.

Ora laman kore keiru kant'i kosta,
karisia ku dede floho
bahianan hanchu i ketu,
hunga ku plaser sensual
rondó di barankanan lombrá ...
un kuné mi ke ta.

Mi ke su furia salbahe.
Mi ke tin su poder creativo.
Mi ke fia su karisia sensual.
Mi ke biba na punta
di mi kuèrdènan,
krea melodia inkomparabel,
eterno.
Meskos ku laman.

Jopi Hart (Bonaire, 1940)

DE ZEE

Wanneer de zee haar hoofd opheft,
rolt en kolkt en knokt,
tegen de rotsen ramt,
bloedend tot zilt schuim uiteenspat ...
dan wil ik in haar woede wonen

Wanneer de zee zich terugtrekt,
om het even leven en dood meesleurt
naar de waterige diepte van haar koninkrijk ...
dan wil ik haar sloopkracht vatten.

Wanneer de zee ziedend terugkomt,
raast en zout los ranselt
tot zij de lucht van de Noordkust vult
met een losgeslagen bende aan kleuren ...
dan wil ik een druppel in haar zijn.

Wanneer de zee lustig langs de kusten
kuiert, met luie vingers
de stille brede baaien streelt,
en met zinnelijk plezier
rondom de glimmende rotsen speelt ...
dan wil ik volledig in haar opgaan.

Ik wil haar razende woede.
Ik wil haar scheppende kracht.
Ik wil haar prikkelende strelingen.
Ik wil leven
op strakgespannen snaren,
niet te evenaren klanken componeren,
onvergankelijk.
Zoals de zee.

Jopi Hart, 'Laman', in: Jopi Hart, *Entrega*. Willemstad, Curaçao: Carilexis, 2000. p. 76; vertaling: Aart G. Broek en Lucille Berry-Haseth, in: *De kleur van mijn eiland; Ideologie en schrijven in het Papiamentu sinds 1863*. Leiden: KITLV, 2006 (red. Aart G. Broek, Sidney M. Joubert en Lucille Berry-Haseth). p. 525.